

Проф. д-р Светослав Ставрев*

НУЖЕН Е УПРАВЛЕНСКИ СТАРТ НА ИНСТИТУЦИОНАЛНАТА ПРОМЯНА НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА

Посочено е, че по пътя на обичайното реформиране българската икономика не може да се излекува от ендемичните си недъзи. Има нужда от радикални действия, които да доведат до модернизацията ѝ. Използван е специфичен аналитичен инструментариум, наречен *социоматричен скенер*. Представени са главните изводи от проведените анализ. Изложени са също и най-важните промени в *пазара* и в *държавата*, с които модернизацията трябва да започне.

JEL: D02; D04

Ключови думи: реформиране; модернизиране; социална снежинка; рулетка на живота; социоматричен скенер

Какво се разбира под „икономическа модернизация“? Защо и кога тя е необходима?

Добре известно е, че икономическото развитие не е и не може да бъде напълно управляемо, тъй като зависи от променливи величини, само част от които подлежат на съзнателен контрол. Неотстранимо и периодично настъпват негативни колебания и трендове – стагнация, бавен ръст, рецесия, депресия, неприемливи неравенства, бедност, екощети и т.н., които разбираемо не се харесват. Отначало на едни, после на други и така все повече хора стават недоволни. Недоволствата се разрастват, когато належащите промени не се правят, а се отлагат – от управленска неспособност, конформизъм и корупция, както и за удобство на заинтересуваните от запазването на status quo.

Така става ясна наложителността на *реформирането*, разбираемо като *преднамерено въздействие върху управляемите променливи величини в контекста на настъпили промени в състоянието на неуправляемите такива*. Имат се предвид конюнктурните нагаждания на структури, политики, стратегии, закони и текущи практики към нововъзникнали и нововъзникващи външни и вътрешни условия, при съхраняване на наложилите се във времето институции – формални и неформални. Такива текущи промени се налага да се извършват непрекъснато. Те са проявление на икономическата динамика – устойчива, или пък не. В този смисъл постоянното полагане на реформаторски усилия е неотменимо задължение на всяко управление – публично или частно.

Невинаги обаче наложителните промени са по силите на реформирането. Настъпват и много дълбоки изменения в обстоятелствата, вследствие от развития и тенденции, които трайно влошават условията на живот и застрашават бъдещето на определени локализиран съществувания на множество хора. Изправяме се пред съдбоносни кръстопътища, наричани в теорията на хаоса

* ЕВУИМ, tiu@abv.bg, 52rrslav44@gmail.com

„точки на бифуркация“, и това повдига въпроси от типа „накъде оттук нататък?“. Става наложителна *институционалната промяна*, т.е. ревизията на неформалните и формалните ценности, норми, стереотипи и традиции, регулиращи неусетно и до голяма степен неотклонно отношенията между хората в дадено общество. Защото реформите в рамките на съществуващите институции не дават търсените резултати. Така навлизаме в зоната на *модернизацията*, където не е много ясно какво точно трябва и как то е възможно да се направи.

Разграничаването на необходимостите от реформиране и от модернизация не е тема само с академично значение. Тя има и огромен практически смисъл, тъй като става въпрос за различни фокуси, визии, стратегии, ресурсоемкост и мащаб на управленските интервенции и на последиците от тях. В единия случай става дума за приспособяване и усъвършенстване, а в другия - за смяна на пътя. Едното е кратко- и средносрочно ориентирано, а другото е дългосрочно. Първото допълва, коригира, „ъпгрейдва“ и по същество стабилизира, а второто реконструира, реструктурира, пренасочва и всъщност динамизира развитието.

Общото между реформиране и модернизиране е *неудовлетвореността от статуквото и желанието за неговата промяна*, а различията помежду им отразяват специфичността на управленските намерения и амбиции, отчитащи дълбочината, широчината и драматичността на недоволството от съществуващото положение. Ако управляващите провеждат навременни, последователни и консистентни реформи, е възможно модернизацията да се проведе постепенно и неусетно. Когато обаче това не се случва, проблемите се изострят, недоволствата се натрупват, очакваните промени се радикализират, а провеждането на необходимите промени се нуждае от екстремни властно-управленски усилия.

Необходима ли е икономическата модернизация в България?

Има различни изходни позиции при интерпретацията на икономическата модернизация, някои от които са станали тривиални. Например преходът от аграрна, през индустриална, та до дигитална икономика, или идеологизираната схема „феодализъм → капитализъм → социализъм →... ?“. Много по-съдържателни са метасоциологическите характеристики на модернизацията - преход от *традиционното общество* с водещи ценности колективизъм, съхранение, затвореност, наследствени привилегии и аристократично управление, към *модерното общество*, основаващо се на други ценности – индивидуализъм, иновации, прогрес, отвореност, свободен пазар и демократично управление. Този подход е по-продуктивен за търсенето и намирането на отговора на поставения въпрос, но е прекалено абстрактен, с прекалено универсалистки претенции и не е чужд на ненаучния есхатологичен мироглед. Днес това става все по-очевидно!

За да имаме увереност, че модернизацията, а не обичайното реформиране е нужна на българската икономика, ще трябва да отговорим на следния

Нужен е управленски старт на институционалната промяна на българската икономика

въпрос: *Налице ли е самовъзпроизвеждаща се тенденция към застой или упадък на икономическия потенциал на страната и към задържане или намаляване на коефициента на полезно използване на този потенциал?* Така поставен, той е несъвместим с преднамерени ценностни и идеологически обременени преценки.

Възможно е да се потърси верният отговор на този въпрос с помощта на традиционния икономически анализ и на наличните статистически данни за икономическото развитие на страната ни през последните 20, 25, 30 или повече години. Според мен този подход не е целесъобразен, доколкото той вече е прилаган неведнъж. Предпочитам да се възползвам от възможностите, които предоставя за диагностика и анализ една нова научна платформа, наречена *социоматричен скенер*.¹ Конкретно в случая става дума за приложението на тази платформа като инструмент за структуриран интуитивен анализ. „Интуитивен“, защото няма налична отчетна или статистическа информация за количествено проучване, но пък е налице възможност за концептуализирано и визуализирано моделиране и структуриране на действителността по нестандартен и креативен начин.

По-нататък ще бъдат представени най-важните системно значими изводи от този анализ:

Първо, от 1980 до 1997 г. българската икономика преживява перманентен упадък, като промените от края на 1989 г. въпреки техния фундаментален характер не успяват да го спрат. Започват обаче важни институционални промени, икономическият ефект от които през този период е противоречив.

Второ, от 1997 г. досега икономиката расте постоянно, но бавно. Това може да се тълкува като относително благоприятно в съпоставка с кризисното състояние през 1997 г., достигнато след не по-малко от 15 години непрекъснат упадък. През този период икономическият потенциал на страната претърпява големи загуби, а степента на неговото използване се срива, главно поради неподготвеност, мимикрия и корупция на управляващите и като следствие от извращения (квази) пазар. След това започва възстановяването, но предвид мудните му темпове, непоследователността и разнопосочността на реформите, не е неочаквано сиването на икономиката ни до дъното в ЕС, където се намираме и сега. За голяма част от българското население този път на развитие вече е неприемлив, т.е. *институционалната модернизация на икономиката* е наложителна.

Трето, някои проявления на икономическата динамика през последните 30-тина години и характеристиките на икономическия ни статус днес, например потенциалът за инвестиционен, технологичен и производствен растеж, за повишаване на производителността и ефективността на икономиката, на стандарта

¹ Скенерът $SxRz(t)$ представлява разработен от автора сложен модел на обществото, състоящ се от 72 взаимодействащи си компонента, изведени от взаимопроникването на 9 *Рулетки* $Rz(t)$, където $z = 8$, и 8 *Снежинки* – $Sx(t)$, където $x = 9$.

на живот и т.н., очертават дълготрайна неблагоприятна тенденция и пораждат сериозни рискове още в средносрочна перспектива. Пропуснатите през годините възможности за реформиране влошават в много голяма степен шансовете ни за постигането на икономически просперитет и днес *реформирането вече е безсилно без икономическа реинституционализация*. Не започнат ли в най-скоро време решителни действия в такава посока, доброто бъдеще може да се смята за реално застрашено.

Този извод се подсилва от нарастващите рискове пред България, идващи отвън – разпад на глобалния ред след отпадането на биполярния модел; икономически кризи; муден и противоречив глобален икономически растеж, постигнат предимно с неортодоксални и спорни методи за стимулиране на харченето; зараждащ се евроскептицизъм, причинен от проблеми на евроинтеграцията и на ефективността на общия европазар, от БРЕКЗИТА, от хаотичните и неочакваните действия на новия американски президент Тръмп, от засилващия се навсякъде популизъм, от геополитически мотивирани външни влияния с негативни последици за страната и т.н.

Има и други интерпретации на „българския случай“, представящи ситуацията в далеч по-благоприятна светлина. Прилагат се и данни, с които, както е известно, не се спори. С подбора и тълкуването им обаче може. Но в случая темата не е този спор. А и той не изглежда оправдан, както няма оправдание за това, че сравненията с другите страни-членки на ЕС сричат националното ни достойнство, а нацията се „изпарява“ и се деструктурира по-бързо и от най-песимистичните очаквания.

„Снежинката“² алармира за ерозия в социалната основана икономическото ни развитие

Предимството на *Скенера* като подход в случая е в това, че той интерпретира икономиката не като отделна обществена подсистема, а като фундамент на обществения живот, в изграждането, поддържането и развитието на който са длъжни да участват според силите си всички социални субекти. Идеята, че някои трябва да работят за материалните условия на живот, а други - да намират своето място „под слънцето“ като техни потребители, дистрибутори и т.н., е аморална, дефектна социално-политически и вредна икономически.

Снежинката като модел на обвързаните в мрежа на взаимодействия 9 типа социални субекти сигнализира за наличието на следните проблеми:

Първо, топящото се население на България, главно вследствие на ниската раждаемост и емиграцията (населението у нас намалява средно с 25 хил. човека всяка година!), редуцира с опасни темпове човешкия потенциал на българската

² Под „Снежинка“ $Sx(t)$ в случая се разбира 9-елементен (индивиди - i , групи от индивиди - $\sum i$, гражданско общество - $F\sum i$, организации - j , групи от организации - $\sum j$, пазар - $F\sum j$, държава - G , група от държави - $\sum G$, глобален свят - $F\sum G$) матричен модел, представящ субектната структура на обществото (вж. по-подробно Ставрев, 2016).

икономика. Бизнесът сигнализира за засилващ се недостиг на персонал, и то всякакъв - не само висококвалифициран, а навсякъде и за всички видове работа.

Второ, наблюдава се ограничено и затихващо участие в икономическия живот на страната на специфични групи от хора по различни причини – недостиг на квалификация; деморализирана мотивация; маргинализация; етатизация и неразвитост на пазара; ниско заплащане; лоши условия за труд; зле действащи системи за социално подпомагане; дискредитиране на принципа „заслуженост“; растяща бюрократизация, която все повече блокира иновациите и предприемчивостта, и т.н. Много обезпокоително е и задълбочаващото се изолиране от живота на истинските елити за сметка на власто- и користолюбивите „политически активисти“ и на предлагащата се за целесъобразно ползване „интелигенция“, което влошава и без това неособено високото качество на всичко, което се прави у нас.

Така намаляват притоците към икономиката, а се разширяват „оттоците“ от нея.

Трето, естествените взаимодействия в Снежинката се заместват от неестествени еднопосочни въздействия, вследствие на което някои субекти произволно доминират над други и така социалната тъкан на обществото ерозира от разрастващи се „каверни“ (низвергнати и сублимиращи субекти) и „тумори“ (хипертрофирани и привилегирани субекти). *Гражданското ни общество* например е пълно с неавтентични неправителствени организации (НПО), с понякога щедро, но неясно как и откъде идващо финансиране – казионни, корпоративни, чуждестранно протезирани и т.н. Тъжното състояние на българските медии е всепризнат факт – скрити собственици, зависимости, угодничество на мениджмънта, поквара на журналистите и т.н., което ги превръща от средство за информиране в рекламни агенции на властимащи, спонсори и „приятели“ и в „бухалки“ за техните опоненти и съперници. Това в никаква степен не съдейства за здравословен икономическия живот, а тъкмо обратното. *Пазарите* от своя страна изпитват прекалено силно влияние от държавно и олигархично покровителстване на някои и съответно дискриминиране на други пазарни актьори, от нелегитимни групи за влияния, деформиращи пазарно обусловената конкурентоспособност, и т.н. Така в много случаи няма пазарно състезание и пазарно въздействие върху икономическия живот, а са налице интервенции на извънпазарни сили, генериращи квазимонополи, незаслужени победители и губещи, които изтощават, накърняват и zlepоставят пазара. Същото се отнася и за *държавата*, противоестественно „пренастройвана“ от национално безотговорни сили към протекция на чужди на природата ѝ частни и/или чуждестранни интереси и цели.

Четвърто, не се възползваме достатъчно от глобализацията, за да разширим базовите национални възможности. Причините са различни – държавна незабележимост, отсъствие на националноотговорни ръководители, лидери и елити, а също и проблематично участие на ЕС в икономическото, политическото и културното възраждане на България. Достатъчно е да се спомене крехката и

често съмнителната полезност на милиардите евра, влети безвъзмездно от Европа в страната, обилно разкрасявана с многословни, неразбираеми и бюрократизирани отчети за законосъобразно „усвояване“ на огромни за мащабите ни ресурси. Вместо данни за конкретни резултати, за възвръщаемост на инвестициите – безсрамен PR и еквилибристика на числа и думи.

Рулетката³ открива блокирани или затормозени активности

Снежинката функционира успешно, когато „рулетките“ на социалните субекти се въртят с нормална скорост и в синхронизирани посоки (вж. Ставрев, 2016). *Нормална* е тази скорост, която осигурява устойчиво и взаимноизгодно възпроизводство на всички социални субекти. При по-бавно въртене съответният субект се маргинализира, а при по-бързо „прегрива“ и се налага да бъде „охлаждан“, за да не прегори. *Синхронизирани* са посоките на субектните активности, когато са полезни освен на самите себе си, и на всички останали включени в Снежинката субекти.

Най-значимите препятствия пред постигането на икономически просперитет, откривани с помощта на *Рулетката*, са:

Първо, деградирала и продължаваща да деградира *мотивация* за съзидателна активност в обществото. Тази деградация проличава основно в културния, респ. ценностен упадък при субектните избори, които се правят в условията на демокрация. Става дума за незабележимостта на моралните ограничители пред активността, без които *здравословният егоизъм* (всеки да се погрижи за себе си, преди да търси помощ от другите!) се изражда в *болезнена алчност* и всеки се вижда като център, около който се или трябва да се въртят останалите. Това израждане е абсолютно противоположно за „добрия живот“, който е положен в основата на конструкцията на Снежинката.

Културната регресия проличава в масовите проявления на: морално безгрижие и пропускливост; примирение с онова, което не се харесва; небрежност, с която се изпълняват личните и колективните задължения; господство на ниския вкус и на материалното над висшето и над духовността, асоциалност и безразличие към другите; немара към „общото дело“ и т.н. Икономическите последици от това са несъмнено отрицателни – ирационалната от икономическа гледна точка „игра с нулева сума“ (печалбите на едни са равни на загубите на други и цялото остава същото) се разгръща безпрепятствено до уродливата от същата гледна точка „игра с отрицателна сума“ (загубите са повече от печалбите и цялото намалява), а двете изместват с агресията на менталната примитивност „играта с положителна сума“ (печалбите са повече от загубите и цялото расте). Липсата на идеали и взаимно доверие разширява територията на посредстве-

³ Под *Рулетка* – $Rz(t)$ тук се разбира двигателният модел на функциониране (*мотивация* - M , *потенциал* - P , *идентичност* - I , *власт* - Pw , *вземане на решения* - Dm , *активност* - A , *резултати* - Q , *ефективност или удовлетвореност* – Ef) както на обществото като цяло, така и на всеки отделен елемент, описан в *Снежинката* (вж. по-подробно Ставрев, 2016).

ността, която ни обхваща отвсякъде. Немарливостта в изпълнението се допълва перфектно с безотговорността за резултатите от субектните действия. Държавата бърка безскрупулно в джобовете на хора и на непривилегирания бизнес, а те ѝ отвръщат по подобаващ начин.

Всичко това е толкова контрапродуктивно за икономиката, че необходимостта от нейното решително модернизиране е вън от всяко съмнение.

Второ, забелязва се устойчиво във времето задържане в развитието и даже редуциране на субектните потенциали – на групи от хора, на пазарно-ориентирани организации, некомерсиални, публични и неправителствени формирания, на държавните институции в центъра и по места, на гражданското общество и на пазарите. Например:

- Както държавата, така и понякога едри частни бизнесмени правят икономически неоправдани инвестиции, загубите от които се покриват от цялото общество.

- Една от гарантиращите качеството на живота групи от хора с висши квалификация, интелект и морал – елитите, от десетки години биват изтласквани от центъра, където им е мястото, към периферията. Това е възможно най-варварското отношение към човешкия фактор в икономика и във всички останали области.

- Някои малцинствени групи са с постоянно намаляваща трудоспособност и обществена полезност и са „осъдени“ на самостоятелно „оскотяване“, с вредни за всички последствия.

- Опасно много хора предпочитат да живеят със социални помощи, с преводи от емигранти, с временна и нелегална заетост тук и там, както и с престъпност, отколкото с честен труд.

- Активността на други хора - със слаба, неподдържана и занемарена професионална квалификация, нанася повече вреди, отколкото допринася ползи.

- Натъжавашо е да се гледат рушащи се сгради, съоръжения, пътища и други инфраструктурни системи, част от които току-що изградени; затворени и изоставени „бивши“ производствени мощности; пустеещи земеделски земи; изсечени гори; безмилостно застрояване на природни забележителности и на защитени територии и др.

- Човешкият потенциал в българските корпорации, в здравеопазването, образователната система и в държавните институции резигнира заради незаинтересуваност, безобразен мениджмънт, мързел, ниска квалификация, недостиг на почтеност, интелигентност и възискателност в работата и т.н.

- Разпиляват се публични, а и частни финансови средства - чрез повсеместна корупция, грабежи, безгрижие, данъчни престъпления, контрабанда, умишлено предизвиквани банкови и небанкови фалити, държавни поръчки и публично-частни партньорства „на тъмно“, разпределение на евросредства при дефектна, непрозрачна селекция на проекти и пренасочване на нарастващи части от постъпленията към скрити „адреси“ и др.

Това са начини както за редуциране на потенциала, така и за опасен спад в стойностите на коефициента на полезно използване на остатъчния субектен потенциал. Следователно икономическата модернизация е наложителна и от тази гледна точка.

Трето, най-тежко е положението с „вземането на решение“ или със самоуправлението на социалните субекти. Вероятно „кризата в управляемостта“ по света (вж. Stavrev, 2013) е превзела безжалостно територията на страната ни и не е оставила незасегнати места в нея. Всъщност не чакахме кризата да дойде отвън у нас. Ние започнахме да свикваме с вътрешните си абсурди много преди това. Става дума за каскади от погрешно вземани решения, синергията между които натрупва „планини“ от непредизвикани обективно щети и загуби. Това не са поражения от природен, космически или военен характер. Те не са причинени от „враговете ни“ – съзнателно или не. Всичко това си е наша заслуга, на всички живеещи в България - на управляващите на първо място (държавници, бизнесмени, мениджъри, лидери), но и на управляваните, пред чиито очи и с чието съучастие десетки години се играе истински театър на абсурда.

Какви са причините за масовото интелектуално и морално деградиране на „самоуправлението“? „Обективната“ причина за това е неопознаваемото напълно и непреодолимо влияние на средата, което подрива доверието към рационалността на изборите. Има обаче и някои други причини, сред които:

а) субектно ирационализиране на изборите. Това може да се обясни с „неизгодността да си разумен“; с „достъпа до ръководни позиции на хора, които нямат способността и навиците да мислят, когато решават“; с „печелившостта на действия, които в учебници и книги се описват като погрешни или недопустими“, с „изхвърлянето на елитите от публичния и от корпоративните избори“ и др.;

б) ирационализацията се превръща в традиция. Бедата е в това, че не-санкционираният безумия, който се вършат днес, трасират пътя към следващите такива утре и т.н. Те от своя страна заразяват всички виновни и жертви, като така социализацията промотира ирационалността като институционална особеност на живота ни - „у нас просто е така“?!

в) щом разумът е прогонен от избора, неговото място се заема от жажда за власт, корист, завист, озлобление, инат и подражание;

г) когато към ирационалността на управляващите се добави и ирационалността на управляваните, което е условие за тяхното оцеляване, тогава обществото се изражда в клетка, където „затворените“ нямат друг избор освен борба на всеки срещу всеки или бягство (емиграция).

Нуждата от модернизация е просто очевидна!

Четвърто, при такова „вземане на решения“ няма как в следващите компоненти на Рулетката – „активност“, „резултати от активността“ и „ефективност на активността“, да не преобладава *отрицателната продуктивност*.

Налице е наистина *самовъзпроизвеждаща се тенденция към застой и даже към съкращаване на икономически потенциал, както и към ниска и нама-*

Нужен е управленски старт на институционалната промяна на българската икономика

ляваща степен на полезно използване на този потенциал, т.е. необходимостта от институционална модернизация е належаща!

В обществата винаги има както доволни, за които в нашия случай преходът вече е завършил, така и недоволни, според които той още не е започнал. Оценката на действителността, която ни обгражда, зависи и от културната идентичност на оценяващия - от това, което той намира за допустимо или не, за приемливо или не, а също и от личностните му особености – примиримост или непримиримост, критичност или конформизъм и т.н. Предвижданията на бъдещето пък, колкото и научни методи да се „впрегнат“ в тях, са подвластни и на емоционалното отношение към фактите и промените им във времето. Така се раждат оптимистични или песимистични прогнози, които са несравними обективно.

Основи на националната програма за институционална модернизация

Обществата притежават своя имунна система, която ги пази, донякъде несъзнателно, от саморазрушение. И нашето общество навярно има такава въпреки видимите апатия, безразличие, енергийно заглъхване, егоцентризъм и ширещите се примиренчески нагласи, личностна и групова агресивност към подхранващите развитието различия, отсъстващо лидерство и воля за колективно възраждане. Има обаче и отлично подготвени и отговорни професионалисти в много области на живота, има и истински бизнесмени и предприемачи. Срещат се и почтени политици, магистрати, полицаи, чиновници и т.н. Непрекъснато се раждат таланти и честни българи, които чакат своя шанс. Най-важното обаче е не „да чакат“, а да запретват ръкави. Сега и тук!

Модернизацията на икономиката съдържа цяло „ветрило“ от радикални промени в законите, правораздаването, борбата с корупцията, иновации в мениджмънта, във финансите, в търговията и в редица други макроикономически компоненти. Заедно с това тя означава и множество от промени в отрасловите, информационно-технологичните, кадровите и т.н. структури на националната икономическа система. Тя се допира също и до изменения в други обществени подсистеми – образование, здравеопазване и др. Реализмът изисква да остана в предварително обявения дизайн на това изследване – приложението на Скенера, в частност на Снежинката и специално на нужните системни корекции в две от всичките 9 отразени в нея социални субекти - *пазара и държавата*.

Оздравяване на пазарите

Потребността от това е несъмнена за всеки, който вижда, усеща и разбира следните пазарни деформации в България: заченати „инвитро“ и специално покровителствани по-нататък големи бизнесмени (олигарси); манипулируеми от държавата и пазени от абсурдна конфиденциалност сделки, финансирани с публични средства; нелогични пазарни транзакции със законспирирана истинска,

но невидима за обществото „логичност“; подготвени непрозрачно държавни поръчки, корупционно и неефективно еврофинансиране, прикривано рейдърство и т.н.

1. Освобождаване на пазарите от потискащи и увреждащи конкуренцията външни намеси в осъществяването на пазарните трансакции:

- Безусловен отказ от практиката на държавно протезиране на пазарни актьори - държавни, частни, чуждестранни, смесени. Всяка държавна помощ, пряка или косвена, съгласно поетите от страната ангажменти към ЕС, да се обжалва по ускорена процедура в съда, а до неговото произнасяне да се спира изпълнението на съответните държавни решения. Настъпилите вследствие на това щети да бъдат дължими на пострадалите от причинилите ги.

- Безкомпромисна битка с икономически престъпления от всякакъв вид, увреждащи пазара и увеличаващи нелегитимните и социалноопасните неравенства (кражба на собственост, контрабанда, изнудване, рекет, данъчни и други документални и киберизмами, явни или скрити картелни споразумения и т.н.) чрез възможно най-бързо разследване и увеличаване на размера на санкциите за виновните субекти. Причиняваните икономически загуби от тези и подобни действия да се трансформират във финансови задължения на виновните, а не да се поемат от обществото и държавата.

- Решителна правосъдна реформа, гарантираща законност за всички и безкомпромисна борба с престъпността, замърсяваща и изкривяваща конкурентната пазарна среда, която вече толкова години не се разрешава от окопалите се в правораздаването партийни, корпоративни и криминогенни лобисти. Непростимо би било да продължава да няма идентифицирани виновници, присъди, финансово и административно санкциониране и т.н.

- Включване на гражданското общество и на излъчени от него представители в битката за оздравяването на пазарите като партньори на бизнеса и държавата – реално, прозрачно и резултатно, а не формално, невидимо и безрезултатно, както е досега.

- Отпадане на забраната за достъп до информация, отнасяща се до договори с участието на държавата като инвеститор, възложител и други статуси, предполагащи изразходването на публични ресурси. Как и за какво се харчат публични средства от страна на „безименни“ функционери не бива да бъде предмет на държавна и/или корпоративна тайна, като законите на страната трябва да гарантират съблюдаването на обществен интерес.

- Забрана на държавата да сключва всякакви сделки с офшорни дружества – държавни поръчки, публично-частни партньорства, инвестиции, приватизации, еврофинансиране, концесиониране и т.н. Изключения да се допускат единствено при гарантирано разкриване на реалните собственици и своевременно информироване на държавата за настъпващи впоследствие промени в собствеността на офшорния контрагент.

Нужен е управленски старт на институционалната промяна на българската икономика

2. Дeregулация и регулативно обновление:

- Отпадане на голяма част от сега действащите разрешителни, забранителни и други административни режими, които ненужно затрудняват и дори спират множество предприемачества и инвестиции, т.е. пречат на частните блага да растат, без в същото време да водят до увеличаване на количеството или на качеството на публичните блага и услуги.

- Противодействие с нови законови и административни средства срещу монополизацията на пазарите – стимулиране на конкуренцията и строго санкциониране на изкуствено създадените монополи, поощряване на алтернативния внос и на облекченото навлизане на конкуренти за стоки и услуги, концентрирани в големи производители и доставчици, вкл. и гарантиран достъп до складови бази, хранилища, инфраструктура, комуникации.

- Въвеждане на нови регулации за освобождаване на пазара от диктата на изкуствени търговско-посреднически вериги, претоварващи транзакциите с ненужни и вредни „натрапници“ по пътя на стоката или услугата от производител до потребител, които не добавят, а „засмукват“ голяма част от стойността и натоварват крайните цени с издръжката на паразитни посредници.

- Внедряване на възможните механизми за преодоляване или поне за рязко намаляване на взаимната задлъжнялост на пазара, в т.ч. сурово санкциониране за виновно неизпълнение на инвестиционни, производствени, търговски, кредитни и други договори, вкл. и на тези с държавно участие като страна по тях; ускорени процедури за корпоративни и индивидуални фалити; изчистване на банковите портфейли чрез продажба на „трудни“ активи; редуциране на корпоративните дългове чрез конверсии „дълг срещу собственост“; строг контрол над формалните фирмени преобразувания, целящи скрито прехвърляне на дългове, прикриване на реална собственост и отговорности, участия в схеми за пране на пари и др.

- Разширяване на пазарните потенциали – капиталови, енергийни, иновационни, туристически, логистични, образователни, трудови и др., чрез активни регионални публични политики с акцент Балканите и Европа – облекчена търговия, производствена интеграция, борсова консолидация, аутсорсинг, франчайзинг, индустриална кооперация, инвестиционно взаимодействие, инкорпориране в регулираните пазари на т.нар. споделена икономика и др.

- Освобождаване на пазара от вменени му по популистки и идеологически причини социални и политически функции и поемането на онези от тях, които са важни за общественото здраве, от държавата и гражданското общество и др.

- Въвеждане на нови правила за разпределение на дохода на микроново с оглед постигането на баланс между интересите на държава (фиск), собственици на капитал (дивидент), мениджмънт (заплата+бонуси), наемен персонал (заплата) и на тази основа ново легитимиране на неравенствата, възприемани сега като несправедливи – неоправдано високи за малцина и недопустимо ниски за мнозина доходи. Сега някои стопански субекти заобикалят пазарната конкуренция, но цената за това се плаща от други с тяхното квазипазарно остракиране. А

трудът все повече се маргинализира като базов вид социалност, успоредно с шокиращо извънпазарно забогатяване на някои, които не са нито иноватори, нито бизнесмени, нито висококвалифицирани експерти, нито преуспели артисти, спортисти и т.н. Данъчните инструменти в работата по установяване на субектните приноси и съответстващите им стимули са само *post factum* корекции на пазарните дефекти и е по-разумно чрез подходящо пазарно регулиране тези дефекти да се минимизират, преди да се стигне до облагане на доходите.

Оздравяване на държавата

Нека да е ясно още в началото - държавата не е стопански субект, тя не създава, а преразпределя доход. Тя харчи част от произведеното и следователно всички са заинтересувани това харчене да е полезно за всички и в никакъв случай само за някои. Затова съществува разделението на благата на *частни*, за които се грижат главно пазарите, и *публични*, чието осигуряване се възлага по дефиниция на държавата. Когато някои пледират за повече социални отговорности на държавата, това означава *само* повече публични блага. Те обаче не „падат от небето“, а трябва да се предвидят, планират, осигурят финансово, произведат, разпределят по някакъв начин (поравно за всички или само за някои, но кои, как) и т.н. Транзакционните разходи при публичните блага са по-високи от тези при частните поради необходимостта от допълнително администриране, а това ги прави сравнително по-скъпи от частните блага, независимо че за потребителите те изглеждат „безплатни“. А отсъствието на заинтересуван и персонифицируем собственик, който да отговаря реално, а не „политически“, за ефективността в публичната сфера, отваря по-широко вратите за корупцията и затваря тези за търсенето на отговорност.

1. Строг контрол над държавните разходи:

- Правно регламентиране за периода на програмираната модернизация на съотношението между частни (задоволявани през пазарния механизъм), публични (задоволявани посредством държавата) и смесени (задоволявани чрез допълващо се взаимодействие на пазар и държава) блага.

Трябва да е пределно ясно, че няма и в обозримо бъдеще не може да има държава, която да гарантира на своите граждани „безплатно“ задоволяване на техните потребности, както няма и икономика, която днес и в близкото утре да издържа устойчиво на т.нар. задължителен базов доход на всички, осигуряващ без трудови задължения някакъв минимален жизнен стандарт на всеки гражданин. Някой – народът (чрез референдум) или държавата (чрез дискреционната си власт), трябва да нормативизира тези съотношения с посредничеството на честна и отговорна експертиза на знаещите.

Когато това стане, ще са ясни задълженията на държавата, които тя по „обществен договор“ поема към своите граждани, както и отношенията между пазар и държава като отговорни за осигуряването на частните и публичните блага.

Нужен е управленски старт на институционалната промяна на българската икономика

- Неотклонно продължаване и още по-строго съблюдаване на следваните вече близо 20 години строги парична и фискална политики – паричен съвет, с естествена еволюция към влизане в Еврозоната, нулев или минимален бюджетен дефицит, спазване на европравилата за допустимо ниво на държания дълг и т.н. Вече стана ясно обаче, че рестрикциите са само разумни граници пред икономическата активност на държавата, но не са фактор за развитие на икономиката. Без реинституционализиране и съпътстващото го радикално реформиране не може да има устойчива финансова стабилност.

- Забрана за дългово финансиране на чисто държавни инвестиции и на кофинансирането от страна на държавата на инвестиции с евросредства или друго грантово подпомагане, като се допускат изключения единствено за програми, получили статут на национално значими, например за енергийното стабилизиране, за оздравяване на „затъващи“ от години държавни и общински предприятия, за „ромското приобщаване“, за задължителното образование на бедни деца и за квалификационно адаптиране на безработните в изостаналите райони и т.н.

- Замяна на сега действащите по икономически вреден начин системи за: възлагане на държавни поръчки; разпределение и насочване на евросредствата; прилагането на други грантови схеми за финансиране с посредничеството на държавата, с нови разработени в откритата процедура и след належаща експертиза системи, които да спрат кражбите, корупцията, безполезните или вредните държавни политики и да възвърнат загубеното през години обществено доверие в държавата.

- Ежегоден отчет от държавата за сключените във връзка с възложени държавни поръчки договори, финансирани с евросредства проекти, концесии, приватизации, ПЧП и т.н., в който да фигурират наименованията на фирмите-контрагенти на държавата, договорената цена, анекси и други данни, позволяващи обществен контрол върху изразходването на публични средства и защитата на личните данни.

2. Обновление на публичния мениджмънт:

- Преход от ресурсоразпределящо бюджетирание към целево стратегирание. Сегашният модел на държавно управление не се отличава съществено от плановия модел при социализма – държавата дирижира обществения живот и националната икономика в частност, за което са й нужни все повече публични ресурси, които тя ежегодно харчи „по бюджет“ и „по целесъобразност“. Въпреки че формално България е парламентарна република, истинските плановици и бюджетари не са в парламента и в правителството, а някъде зад кулисите. Критерии за оценка са усвояването на средства – държавни, европейски, заемни, грантови и т.н., и приемането на формалните отчети. А какви са реалните резултати, колко струват на данъкоплатеца те, какво е тяхното качество и т.н. са „второстепенни“ въпроси.

- Целевото стратегиране означава: (а) стратегически хоризонт на публичния мениджмънт, не по-малък от 4 години; (б) държавната стратегия (или стратегии) да осигурява(т) дълбинни реструктурирания (модернизация) на икономиката, настроени към постигането на ясни и по възможност количествено измерими цели; (в) вплитане на стратегиите в ежегодните бюджети на страната; (г) законови гаранции за задължителността на държавните стратегии за всяко текущо действащо правителство и (д) легален способ за приключване на работата по дадена стратегия, както и законов механизъм за национално наложителни стратегически промени в хода на тяхното изпълнение.

- Нови регионални политики вътре в държавата за осигуряване на равномерно развитие на икономиката на страната, съпроводено с ново административно деление и работещи механизми за финансиране, в границите на търсения икономически растеж и без разрастване на дълговото бреме.

- Държавните инвестиции да се финансират главно чрез еврофондовете и междудържавните споразумения (основно) и бюджета (допълващо), чрез държавните компании по пазарен път (джойнт-венчър, кредитиране, борсово посредничество и др.) и да се подчинят на правилата на стратегическия публичен и корпоративен мениджмънт. Целта трябва да бъде реструктурирането на „тежко болни“ сектори на икономиката със сериозно държавно присъствие – енергетика, транспорт, образование, здравеопазване и пенсионно осигуряване.

- Нов мениджмънт на държавната собственост в икономиката, включващ: (а) приватизация (където е възможна и приемлива); (б) оздравяване на „болните“ предприятия с мажоритарна държавна собственост за няколко години (предимно с еврофинансирани проекти за реструктуриране); (в) предаване на управлението на държавните компании на частни фирми чрез публично провеждани конкурси; (г) оповестяване на договорите за мениджмънт и на периодичните финансови отчети за обществен контрол над резултатите.

- Създаване на публична компания за управление на миноритарните държавни дялове в собствеността и възлагането ѝ за управление също на частна фирма, подбрана чрез прозрачен конкурс, с оповестяване на договора за управление, евентуалните анекси към него и на периодичните финансови резултати от дейността ѝ.

- Участието на държавата в инвестиционни и търговски активности да се допуска единствено след недвусмислено персонално идентифициране на предхождащите го публични и държавно-корпоративни избори, архивиране на информацията за персоналното участие във вземането на държавни решения за инвестиции с гарантиран достъп до архивите. Без това търсенето на отговорност от разпоредителите на държавните разходи ще остане неосъществимо, а борбата с корупцията ще продължи само на думи.

- Легализиране на подвеждането под съдебна отговорност на всички конкретни лица, които са участвали или съучаствали във вземането на публични решения, довели до загуби на обществени средства, извън допуснатите поради

непредвидимо влошаване на пазарната конюнктура, установявано с независима от властта експертиза.

- Безмилостна битка с корупцията и прането на пари, които разлагат отвътре пазарите и държавата и позволяват подчиняването на публичната власт на частни интереси, несъвместими с държавните. Не трябва да остане нищо от досегашната „театрална борба“. Нужни са нови закони, нови съдилища, нови органи и нови хора в тях.

- Отстраняване от държавната власт – централна и местна, на всички лица, имащи и имали свой собствен бизнес по време на заемането на държавни длъжности (вкл. и на свързани с тях лица). Същото да важи и за прокуратурата, съда, държавните компании, медиите, здравните заведения, администрацията. Отстраняването да се активира веднага и след неправомерно или морално осъдително изпълнение на професионално-длъжностните им задължения, установено по „неправителствен“ начин.

3. Модернизация на държавната администрация:

- Радикална административна реформа, премахваща стари и станали резистентни към „меко“ реформиране недъзи като: извършване на огромни обеми безполезна работа; възлагане на една и съща работа на различни органи; скриване на безсмислието зад усложнени бюрократични процедури; назначения на неподходящи хора по партийни, родствени, кланови, мафиотски и подобни причини; дублиране на функции, както и корупционно мотивирани саботажки на бизнес-предприемачества; дефектни системи за допълнително материално стимулиране и др.

- Да се приватизират или аутсорсват редица административни услуги, които и сега са платени за нуждаещите се от тях, като държавата гарантира при съответни условия достъп на нововъзникналите фирми за административно обслужване до информация и до електронното правителство. Икономисаните средства да се използват за повишаване на заплащането на останалата след реформите администрация, за повишаване на нейната квалификация и за подобряване на условията на работа.

- Да се постави „на нови релси“ работата по изграждане на електронното правителство, където досега са потънали огромни средства без никакъв или почти никакъв реален резултат и с нулева отговорност за пропилените обществени и донорски средства. Това може да стане чрез:

- а) централизиране на ръководството и прекратяване на работата по безполезна и даже вредни, скъпоструващи частични разработки;

- б) оглавяване на проектите в тази сфера от доказани лидери, администратори и специалисти в съответните сфери, които да подготвят заданията за проектиране към ИТ специалистите като изпълнители;

- в) осигуряване на информация от страна на държавните структури на гражданското общество за контрол и превенция срещу произволи и корупция;

г) възлагащите разработките мениджъри да приемат готовите проекти преди тяхното внедряване и да носят пълна отговорност за практическите ползи или вреди от реализацията им.

Всяка промяна, да не говорим за радикалните такива, която би гарантирала модернизацията на икономиката, засяга по неизбежност позициите, интересите, а и споделяните ценности на много влиятелни сили в обществото – властови, партийни, административни, корпоративни, криминални... Съпротивата им в България, такава каквато е тя сега, най-вероятно ще бъде „на живот и смърт“. Сходни са и причините за отказа от или за непрекъснатото отлагане на реформите от страна на управляващите не само у нас. Както един заслужил европейец Жан-Клод Юнкер в миг на откровение заявява преди време, нещо в смисъл: „Ние прекрасно знаем какво трябва да направим, само че не знаем как да спечелим изборите след това.“ (Ако беше българин, сигурно щеше да редактира втората част от изречението си по следния начин: „... само че знаем, че след това няма да ни оставят на власт“!).

Необходимите промени се нуждаят от подходящ мениджмънт, който *теоретично* може да се осъществи по някой от следните начини:

- постепенно, протяжно бавно, консенсусно, непоследователно, с чести прекъсвания, а и с връщания назад, както и със съдействието на деликатните мониторинг, контрол и подпомагане от страна на ЕС, или
- с неочаквано, но теоретично възможно идване на власт у нас на решителна, отговорна, честна, радикално реформаторска и жертвоготовна политическа сила, радваща се на широка електорална подкрепа, или
- с някакъв вариант на „демократическа ваканция“ за сравнително бързо радикално реформиране и възстановяване на нормалния политически процес след няколко години.

Шансовете за успех на посочите алтернативни модели на мениджмънт на икономическата модернизация в България изглеждат обратнопропорционални на вероятностите за използването им.

Използвана литература:

Ставрев, С. (2016). Скенерът: защо е така и можели иначе? С.: „Парадигма“.

Stavrev, S. (2013). Does the World Look More and More Unmanageable? - Икономически изследвания, N 2, с. 131-155.

16.II.2017 г.